

A mondatok információs szerkezetének és szintaktikai formájának viszonya a fordításban

Aradi András

E-mail: aradia@inyk.bme.hu

Kivonat: A cikk a mondatok szintaktikai formájának és információs szerkezetének viszonyát a fordítás szempontjából vizsgálja angol–magyar fordítási irányban. Célkitűzései szerint arra keresi a választ, hogy a fordító milyen mértékben őrzi meg a forrásnyelvi mondatok szintaktikai formáját, a mondatrészi szerepeket az ekvivalensnek szánt célnyelvi mondatokban, illetve változtat-e az eredeti mondat kommunikatív szerkezetén, azaz az ismert és az új információ, valamint a leghangsúlyosabb közléselem elrendezésén a célnyelvi mondatban. A fordításelemzések tanúsága szerint a fordító egyaránt él a forrásnyelvi szintaktikai forma és az információs szerkezet megőrzésének és megváltoztatásának lehetőségével, de az is lehetséges, hogy a fordító döntés nyomán a két meghatározó mondat-sajátosság közül csak az egyik változik. Az írás elsősorban az információs szerkezet változásával járó mondat-átalakításokkal foglalkozik. Az így létrehozott célnyelvi mondatváltozatokat igyekszik típusokba rendezni, rámutatva az információs szerkezet átalakításának lehetséges okaira is. A cikket az elemzések során felmerülő két, problematikusnak ítélt kérdéskör tárgyalása zárja: (1) az angol mondatokat jellemző fókusz típusok magyar megfeleltetése; (2) a forrásnyelvi üzenet esetleges vesztesége a célnyelvi mondat információs szerkezetének eltérése esetén.

Kulcsszavak: fordításelemzés, szintaktikai forma, információs szerkezet, angol–magyar mondat szerkezet, fordítói stratégiák

1. Bevezető megjegyzések

Egy átfogóbbra tervezett kontrasztív vizsgálódás kezdeti lépéseiről szeretnék beszámolni a következőkben. E vizsgálatok egyik fő témaköre a mondatok szintaktikai formájának (szerkezeti felépítésének) és információs szerkezetének (kommunikatív tagolásának) alakulása, változása a fordításokban. Az elemzések e területen arra keresik a választ, hogy a fordító milyen mértékben őrzi meg a forrásnyelvi mondatok szintaktikai formáját, a mondatrészi szerepeket az ekvivalensnek szánt célnyelvi mondatokban, illetve a fordító változtat-e az eredeti mondat információs szerkezetén, azaz az ismert és az új információ, valamint a leghangsúlyosabb közléselem elrendezésén a célnyelvi mondatban.

A három részből álló írásban először a témához tartozó háttérismeretekkel és osztályozási szempontokkal foglalkozom. Ezután az információs szerkezet

változásainak két, a vizsgált anyagban viszonylag gyakori formáját fogom jellemezni, végül az elemzések egy-két általánosíthatónak gondolt tanulságát emelem ki.

1.1. Az elemzések háttere

A dolgozat címében megjelenő két fő fogalommal – szintaktikai forma és információs szerkezet – a mondat szerveződésének két alapvető szintjét, formáját jelöljük, nevezzük meg. Egy-egy mondat nyelvtani szerkezete, másképpen szintaktikai formája a mondatok akár hagyományos, mondatrészek szerinti elemzésével (az alany-állítmányi rész jellemzésével) is leírható; e leírás figyelmen kívül hagyhatja a szövegalkotás szempontjait.

A másik szinten, vagyis a hagyományos nyelvtanoktatásban kevésbé tárgyalt információs szerkezet vagy aktuális tagolás vizsgálata során a különböző közlési funkciókat betöltő mondatösszetevőket különítjük el: a beszédhelyzetből vagy a szövegelőzményből ismert információt felidéző témaszakaszt, az új közlést hozó rémaszakaszt, és ezen belül – a nyomatékos mondatokban – a kiemelten hangsúlyos kifejezést, vagyis a fókusz, rémacsúcsot. Ezt a tagolást, szerkezeti elrendezést tehát már a beszédhelyzet vagy a szövegelőzmény irányítja, a mondatban aktuálisan közölt információ hírértéke, régisége vagy újdonsága határozza meg (Klaudy 2007: 145).

Noha az egyes mondatok szintaktikai formája és információs szerkezete egymástól függetlenül is vizsgálható, a szövegmondatok esetén a mondat e két alapvető szerveződési szintje szoros kapcsolatot mutat. De tegyük hozzá, hogy e kapcsolatnak a mondat szerkesztést érintő tartalma/következményei nyelvenként más-más jellegűek. A jelzett összefüggés a magyarban például abban mutatkozik meg, hogy a mondat kifejezései a téma-réma szerkezet kívánalmi szerint viszonylag szabadon mozoghatnak a mondatban, hiszen a mondatrészi szerepeket a szavak morfológiája a szórendi helytől függetlenül egyértelműen jelöli. Az angolban viszont a mondat szigorúan kötött szórendjére épül rá az információs szerkezet, befolyásolva a közléselemek szintaktikai szerepének kiválasztását. Ennek talán „leglátványosabb” megnyilvánulása, hogy az ismert információ mondat eleji, téma szerepben való elhelyezése megköveteli, hogy a témának szánt kifejezést egyben megtegyük az angol mondat alanyává is (vö. Pelyvás 2002).

Ha a két nyelv mondat szerkezetét össze akarjuk vetni, akkor a felszíni mondat szórend explicit kontrasztjainak bemutatása helyett a kommunikáció nyelvtól független természetéből, egyetemes szabályszerűségeitől célszerű kiindulni, vagyis a mondatot alkotó nagyobb kommunikatív egységek mondatbeli pozícióját és viselkedését, a közlésben betöltött szerepét kell leírunk, jellemeznünk. Ily módon a szembevető eltérések mellett lényegi azonosságokra is rámutathatunk a két nyelv mondatainak információs szerkezetében.

A Melléklet 1-es és 2-es pontja kíván segítséget nyújtani ebben a hasonlóságokra és különbségekre figyelő összevetésben. A táblázatok felhívják a figyelmet arra a lényegi azonosságra, hogy mindkét nyelv mondatai az ismert információ közlésétől az új közlés felé haladnak. Eltérés viszont, hogy a semleges,

éles szembeállítás nem tartalmazó mondat esetében a magyarban az ige, az angolban a mondatvégi *end-focus* kifejezés kap relatíve nagyobb nyomatékot. További különbség, hogy a nyomatékos magyar mondatban a fókusznak, rémcsúcsnak kötött helye van az ige előtt, ebbe a pozícióba vándorolnak a fókuszszerepre szánt szavak, míg az angolban a kiemelt hangsúlyozás (*marked focus*) vonulhat végig az *end-focus* pozícióból kiindulva akár a mondat élére változatlan mondatrend mellett. A Melléklet 1., 2. pontjának mondatszerkezeti leírásaiban és ábrázolásaiban a Klaudy Kinga által kidolgozott mondattagolási tipológiára (Klaudy 1987), illetve a *Strukturális magyar nyelvtan Mondattan* kötetére (É. Kiss 1992) támaszkodtam. Megjegyzem, hogy a fókusz és rémcsúcs terminusokat azonos értelemben fogom használni a magyar mondat szerkezet jellemzésekor. Az angol mondat típusok bemutatásában a Quirk-féle nyelvtan *Theme, focus and information processing* című fejezetét vettem alapul (Quirk 1989).

Az elemzések hátteréhez tartoznak azok az útmutató tanulmányok, amelyek e témakör kutatásában az elmúlt években hazai és külföldi szerzőktől születtek. Közülük kettőt emelek ki. Monika Doherty angol-német fordítási irányban foglalkozott a témával és egyik, számunkra is érdekes fő szempontja volt a forrásnyelvi és célnyelvi mondatkezdetek eltéréseinek vizsgálata népszerű tudományos szövegekben (Doherty 2003). A másik munka, Klaudy Kinga tanulmánya szintén középpontba állítja a mondatkezdő témaszakaszok megváltozásának kérdését, és angol-magyar fordítási irányú példáin bemutatja, hogy milyen stratégiákat követhet a fordító a célnyelvi mondatok grammatikai és információs szerkezetének alakításában, megtartva vagy megváltoztatva ezt a két meghatározó mondat sajátosságot a forrásnyelvi mondatához képest. A szerző utal arra, hogy több írásában foglalkozott a témakörrel, de még mindig nem tekinti megoldottnak az ide tartozó kérdéseket (Klaudy 2007). Azt gondolom, ez a megállapítás is ösztönzést adhat a téma további kutatásához.

Az én vizsgálataimban a forrásnyelvi mondatok, amelyek célnyelvi megfelelőikkel együtt az elemzések és az osztályozás alapját adják, Bryan Cartlidge-nek, Nagy-Britannia egykori magyarországi nagykövetének (oxfordi egyetemi tanárnak) történeti munkájából származnak. A könyv *The Will to Survive – A History of Hungary* címmel jelent meg 2006-ban, magyarul az Officina Kiadó jelentette meg 2008-ban *Megmaradni* címen, Bánki Vera fordításában. A mű két fejezetéből egyelőre mintegy 100 mondaton vizsgáltam a forrásnyelvi és célnyelvi mondat szerkezetek kapcsolatát.

1.2. A vizsgált jelenségek osztályozásának kategóriái

Nézzük ezek után, hogy a szintaktikai forma és az információs szerkezet viszonyának milyen fő változatai tarthatók számon a forrásnyelvi és az ekvivalens célnyelvi mondatok összevetésének eredményeként. Egy lehetséges osztályozás szerint, melyet Rogers (2006) rendszerezése alapján Klaudy Kinga is alkalmaz említett tanulmányában, a fordító négyféle alapelehetőséget követhet a fordítás során a célnyelvi mondatok információs szerkezetének és szintaktikai formájának alakításában. Ezek a lehetőségek a következők: I. megtartja az eredeti

forrásnyelvi mondat információs szerkezetét, de átalakítja annak szintaktikai formáját; II. megtartja az információs szerkezetet és a szintaktikai formát is; III. átalakítja az információs szerkezetet, de megtartja a szintaktikai formát; IV. megváltoztatja az információs szerkezetet és a szintaktikai formát is. A következőkben nézzünk példákat a négy típusra.

I. Az elsőben az információs szerkezet nem változik, de ennek megőrzése a forrásnyelvi mondat szintaktikai formájának valamilyen átalakításával jár. A szintaktikai forma változása természetesen igen sokféle lehet, két alaptípust azonban érdemes kiemelni. Az egyikben (1.a példa) az angol mondat téma- vagy rémaszakasza több nominális szerkezetet tartalmaz, melyek rendszerint egy igénévi alaptaghoz, gerundhoz tartoznak.

Jelölések a példamondatokban: T: témaszakasz, R: rémaszakasz, F: fókusz (az angol mondatokban), Rcs: rémacsúcs a magyar mondatokban.

- (1a) [T The achievement of King St Stephen I in bringing the Hungarian people into the community of Western Christendom] [R survived the follies of some of his successors] ... (BC 33)
 [T Szent István teljesítménye, amellyel a magyar népet a nyugati kereszténység közösségébe vezette,] [R túlélte néhány utóda örültségeit,] ... (BV 48)

Ezek – az angolban formálisan laza szerkezeti kapcsolatban álló kifejezések – a magyar mondatban erőteljesebb, kifejtettebb szintaktikai összeszerkesztést kívánnak meg. Ezért a fordító ezeket az angol nominális elemeket rendszerint olyan alárendelt mellékmondatban helyezi el, amely a magyar mondat tematikus alanyát vagy a mondat rémaszakaszának igéjét bővíti. Így megtartja az angol mondat információs szerkezetét, az eredeti mondat téma-réma sorrendjét, de átalakítja a mondatszerkezetet. A szintaktikai forma változásának másik, természetes alapesete az angol passzív mondatszerkezet cselekvő igével történő fordítása: (1b) példa.

- (1b) [T Lajos Kossuth, and the five thousand or so officers and soldiers] ... [R were first interned (F in Vidin in northern Bulgaria),] ... (BC 232)
 [T Kossuth Lajost és a mintegy ötezer honvédtisztet és közkatonát] ... [R először (Rcs az észak-bulgáriai Vidinbe) internálták.] (BV 246)

Az angol mondat mellérendeléssel szerkesztett alanyi szerepű témája a célnyelvi mondatban szintén téma lesz, de tárgyi mondatrészi szerepben.

II. Az információs szerkezet és a szintaktikai forma kapcsolatának második típusában mindkét tényező változatlan marad a célnyelvi mondatban. Bár a szöveg műfaja erősen befolyásolhatja az arányokat, ez tűnik a leggyakoribb típusnak angol-magyar fordítási irányban is.

- (2) [T On 29 July, the hitherto indomitable General Bem] [R sustained (F a serious defeat) at the hands of the Russians at Segesvár] ... (BC 226)
 [T Július 29-én az addig legyőzhetetlen Bem] [R (R_{cs} súlyos vereséget) szenvedett el az oroszoktól Segesvárnál,] ... (BV 241)

Példánk, a (2) mondatpár azt mutatja, hogy a célnyelvi magyar mondatban a mondatrészi szerepek – a lexikai megformálás csekély módosulása ellenére is – változatlanok; megőrződik az eredeti információs szerkezet is, mivel az angol mondatból a hangsúlyos tárgy a magyar mondat fókuszpozíciójába kerül.

III. A harmadikként említett típusban a fordító megtartja az eredeti mondat szintaktikai formáját, de változtat információs szerkezetének elrendezésén.

- (3) [T Henry V of Germany] [R tried again in 1108, in alliance with Bohemia,] ... (BC 26)
 [T 1108-ban a csehekkel szövetségben] [R újra próbálkozott V. Henrik,] ... (BV 41)

Ez utóbbi művelet a (3) példában azt eredményezi, hogy a forrásnyelvi mondat téma- és rémaszakasza a célnyelvi mondatban helyet cserél, az angol réma kifejezései mondatrészi szerepüket megtartva a magyar témaszakaszt alkotják. Ezt a fordítói döntést elsősorban a szövegelőzménnyel magyarázhatjuk. Az *V. Henrik* alany – a szövegelőzmény egyértelműen mutatja – újdonságként jelenik meg a mondatban, így indokoltan kerül az új információt hozó rémaszakaszba a célnyelvi mondat végére, ahonnan a magyar mondat szintaxis az alanyt sem zárja ki. (A mondatunkban az „újra próbálkozás” kifejezés nem az ő ismételt támadására utal, hanem az ország elleni sorozatos támadások megismétlődésére.)

IV. A negyedik típusban az információs szerkezet és a szintaktikai forma egyaránt megváltozik.

- (4) ... and [T Kossuth’s hopes of liberating Hungary on the back of the Risorgimento] [R all but evaporated.] (BC 234)
 ... és [T elpárologtak] [R Kossuth reményei, hogy a Risorgimento farvizén evezve felszabadíthatja Magyarországot.] (BV 248)

Példánk a (4) mondatpár, amelynek célnyelvi mondatát az igei állítmány kezdi, világosan mutatja az információs szerkezet változását az angolhoz képest. Az igei mondatkezdés következtében a terjedelmes angol témaszakasz a magyar mondatban az ige utáni részt, a rémát fogja alkotni. Az angol eredeti témarészének szintaktikai szerkezete is változik, az alany hosszú, nominális bővítményét mellékmondattá alakítja a fordító. A magyar mondat igéje – nem túl gyakori esetként – tulajdonképpen témaszeropet kap (v.ö. Klaudy 2007:149). Ennek indoklása a következő lehet: az *elpárologtak* igének ezt az előzményt

idéző, témaszerépű használatát jól előkészíti a mondategész bevezető tagmondata, amely tartalmi és szerkezeti párhuzamot mutat a példánkban szereplő folytatással, és így hangzik: „Napoleon többé nem érdeklődött a magyar ügy iránt, és elpárologtak Kossuth reményei...”.

Mivel az elemzett mondatok számát jelentősen szeretném növelni – és a 100-as szám valójában túlságosan csekély –, a bemutatott típusokról nem készítettem pontos statisztikát. Az arányokat tekintve egyelőre az látható, hogy miként említettem, a mindkét mondatszerkezeti sajátosságot megőrző célnyelvi mondatok vannak többségben, tehát a II. típus (kb. 50%). A további sorrend csökkenő arányban a III., az I. és a IV. típus.

1.3. A részletes elemzés tárgya: az információs szerkezet változásának két típusa

Fontos látnunk, hogy az előbb jellemzett főbb típusokon belül további változatokat különböztethetünk meg az információs szerkezet vagy a szintaktikai forma változásának jellege, mértéke szerint. A következő részben a forrásnyelvi mondatok információs szerkezetének változásával járó mondat-átalakítások két jól körülhatárolható típusával foglalkozom. Az első változatban a fordítás témaszakasz nélküli magyar mondatokat eredményez: (5), (6), (7) számú mondat-sorok. A második változatban ellentétes módon a fordító az eredetihez képest bővíti a magyar mondat témaszakaszának lexikai állományát: (9), (10), (11), (12) számú mondat-sorok. Ez a két változat, mondatcsoport a bemutatott osztályozás szerint a III. vagy IV. típushoz tartozik, attól függően, hogy az információs szerkezet változása együtt jár-e a szintaktikai forma változásával vagy sem. A típusok közötti választásomat az indokolja, hogy a fordítási gyakorlat szempontjából és a felmerülő elméletibb kérdéseket tekintve is érdekesebbek és több tanulsággal szolgálnak az információs szerkezet változását mutató fordítási példák. Ehhez kapcsolódóan az elemzések zárásaként szeretnék kitérni arra a kérdésre, hogy az információs szerkezet módosulása a célnyelvi mondatokban valóban okozhatja-e a forrásnyelvi üzenet veszteségét, „torzulását” (3.2.).

2.1. Témaszakasz nélküli célnyelvi mondatok

Az említett első mondatcsoportban tehát az információs szerkezet változását az jellemzi, hogy a célnyelvi magyar mondat – szemben az angol eredetivel – nem tartalmaz formális mondatkezdő témaszakaszt, így az egész mondat – Klaudy terminusát alkalmazva – komplex rémának minősül (Klaudy 1987: 40). Ezek a magyar mondatok vagy az állítmánnyal kezdődnek és egyenletes intonációjúak (5a) és (5b), vagy rémacsúcsot képviselő névszói kifejezéssel kezdődő nyomatékos mondatok (6a) és (6b).

- (5a) [T A struggle for the succession and a redivision of the Mongol Empire] [R was inevitable.] (BC 31)
[R Elkerülhetetlen volt az utódlásért folytatott harc és a tatárok birodalmának újrafelosztása.] (BV 46)

- (5b) [_T The garrison force of 14,000 troops] [_R disintegrated,] ... (BC 216)
 [_R Felbomlott a 14 000 fős helyőrség,] ... (BV 231)
- (6a) ... [_T he] [_R brought with him (_F an eye-witness account of Mongol tide)] ... (BC 29)
 [_R (_{Rcs} Egy szemtanút) hozott magával], /aki látta, hogy ... hogyan rohanták le az orosz sztyeppe déli részét a tatárok, / (BV 45)
- (6b) ... hoping that [_T they] [_R would constitute (_{Fa} useful second line of defence) against the Mongols.] (BC 29)
 ... abban reménykedve, hogy [_R (_{Rcs} hasznos második védővonalat) fognak képezni a tatárok ellen.] (BV 45)

A megfelelő forrásnyelvi angol mondatok élén természetesen ilyenkor is alanyi szerepű témaszakasz áll. Válaszra vár, hogy mi történik az angol mondatok témaszakaszával, hol jelennek meg, illetve megjelennek-e egyáltalán az angol mondatok témaelemei a magyar mondatban. A (6a) és (6b) mondatok azt mutatják, hogy az egyetlen személynév másból álló angol téma nem kerül be a magyar mondatba, és a fordító nem helyez témaként a célnyelvi mondat élére más kifejezést az angol mondat további szakaszából vagy a szövegkörnyezetből. A személynév eltűnése általános jelenség angol–magyar fordítási irányban. Jól ismert oka, hogy ragozott igéink egyértelműen utalnak alanyukra, s a névmási alany rendszerint csak hangsúlyt viselve jelenhet meg az igéink előtt. Az angol tematikus alanyok eltűnése nem okozza a szövegkohézió csökkenését. Sőt, mivel a fordító egy névmásnál tartalmasabb bővítményt hoz rémácsúcsként a mondat vagy mondatszakasz élére az ige elé, az átalakításnak inkább kohéziót erősítő hatása van. Erre a jelenségre Klaudy Kinga hívja fel a figyelmünket a tematikus alanyok eltűnését vizsgálva (Klaudy 2007: 150).

A témaszakasz elmaradhat a magyar mondatból az angol mondatforma, információs szerkezet más típusú átalakításának eredményeként is.

- (7a) [_T Vienna] [_R chose (_F this moment,)] ... (BC 216)
 [_R (_{Rcs} Ezt a pillanatot) választotta ki Bécs,] /hogy ... Jelačićot nevezze ki királyi biztosnak/ (BV 230)
- (7b) [_T Haynau's succession of victories in the summer of 1849] [_R bear out (_F that conclusion:)] ... (BC 224)
 [_R (_{Rcs} Erre a következtetésre) jutunk, ha megvizsgáljuk Haynau 1849 nyarán aratott győzelmeit.] (BV 239)

A (7a), a (7b) és hasonló típusú angol mondatok egy vagy több névszói kifejezésből álló témájának lexikai elemeit megőrzi a fordító, de nem téma pozícióban, hanem az ige utáni helyen a rémaszakasz végén, vagy a rémához tartozó mellékmondatban. Ugyanakkor az angol mondat végéről a magyar mondat élére helyezi a mutató névmási utalásokat: *Ezt a pillanatot, Erre*

a következtetésre. A fordítói döntést tekinthetjük a kohéziós eszközök közötti mérlegelés eredményének, de egyszerűen a magyar szövegszerkesztési szokások és tendenciaszerű szabályok követésének is. A mérlegelés lehetőségéről azért beszélhetünk, mert maga a témaszakasz és a hangsúlyos névszói utalás egyaránt szövegkapcsoló elem a (7a) angol mondatban, az ige két oldalán – szinte a mérleg két nyelveként. A *Bécs* tulajdonnév lehetne a téma a magyar mondatban is: *Bécs ezt a pillanatot választotta ki.*

A magyar mondat szintaxisa azonban lehetővé teszi, és az eredeti magyar szövegszerkesztési gyakorlata szinte megkívánja, hogy a fordító a mutató névmást tartalmazó, nagyobb kohéziós erejű szerkezettel kezdje a mondatot. Eredeti szövegeinkben is azt láthatjuk, hogy a szövegelőzményt felidéző anaforikus kifejezéseket szeretjük a mondat élén, vagy legalábbis a felidézett szövegelemhez minél közelebb elhelyezni. Valójában az angol mondatokban is kitüntetett helyen, *end-focus* pozícióban állnak ezek az utalások (*this moment, that conclusion*), és ezt a tartalmi nyomatókat megőrizve kerülnek rémacsúcsként a magyar ige elé. Eltérően a magyar szerkesztésmódtól az angol kifejezések az angol mondatszintaxis kívánalmai szerint mondatvégi helyükről is megvalósíthatják utaló szerepüket. Úgy tűnik, hogy az angol esetében a jelentéskapcsolatokat, az azonos referenciákat összekötő szemantikai ív nagyobb távolságokat képes átfogni, mint a magyar szövegalkotásban.

Ez utóbbi megállapítást támasztja alá a (8a) és (8b) példa is, amelynek célnyelvi mondatait azonban már témaszakasz vezeti be.

- (8a) [T The arc of active hostility, from north through east to south, with which the Hungarian revolution had to contend] [R contributed significantly (F to that outcome.)] (BC 224)
[T Ehhez] [R nagy részben hozzájárult az a tevékeny ellenségeskedés, amely északról, keletről és délről körbefogta a magyar forradalmat.] (BV 239)
- (8b) [T The sudden death of Ladislas and the defeat of the pretender Stephen by barons loyal to Stephen III] [R foiled (F this strategy)] ... (BC 28)
[T Ezt a stratégiát] [R megsemmisítette László váratlan halála és az, hogy a III. Istvánhoz hű bárók vereséget mértek a trónkövetelő István hercegre,] ... (BV 43)

A (8a) magyar mondatában az *Ehhez* névmás ugyan önálló, egyszavas téma, de az angol mondatszerkezet átalakításának módja, a fordítói művelet az előbbi két példával mutat párhuzamot. Az angol mondat hosszú, alárendeléssel is bővített tematikus alanya a magyar mondat rémarészébe kerül, utaló szerkezete pedig rövidebb, elliptikus formában a célnyelvi mondatot kezdi. Az angol mondat lineáris felépítése tükörképszerűen átrendeződik. A szövegkapcsoló szerepű mutató névmásnak, illetve névszói kifejezésnek az előzőekben látott mondatbeli mozgását angol-magyar fordítási irányban valószínűleg rendszerszerűnek tekinthetjük, és a szövegszintű műveletek körébe sorolhatjuk.

2.2. Bővülő témaszakasz a célnyelvi mondatokban

Rendszerezésünk szerint tehát az előbb vizsgált mondatcsoportban az volt a közös vonás – kivéve az utóbbi (8a), (8b) példát –, hogy a célnyelvi magyar mondatban nincs témaszakasz. A következő mondatcsoport magyar mondataiban lényegében az előzővel ellentétes átrendeződés történik. A fordítás során nemcsak megmarad az angol mondatok témaszakasza a magyar mondat élén, de ki is egészül az angol rémából a magyar témaszakaszba áthelyezett egy vagy több kifejezéssel, vagyis a témaszakasz lexikai bővülése az alapvető változás a célnyelvi mondatok információs szerkezetében. Az ide sorolható magyar mondatoknak kétféle alcsoportját különböztethetjük meg. Az elsőbe a fókusz, rémacsúcsot nem tartalmazó, semleges, másképpen igei nyomatékú mondatok tartoznak: (9), (10) példásor. A második alcsoportot a nyomatékos mondatok alkotják, melyek rémaszakasza hangsúlyos elemmel, rémacsúccsal kezdődik: (11), (12) példák.

2.2.1. Semleges (igei nyomatékú) célnyelvi mondatok

Ebben az alcsoportban előfordul, hogy egyetlen ige alkotja a magyar mondat rémáját: (9) példa.

- (9) ... [_T the defending force of regular and Honvéd troops, under General János Móga,] [_R prevailed in a pitched battle on 29 September, (_F saving the capital).] (BC 216)
 ... [_T a Móga János tábornok vezetése alatt álló reguláris és honvédcsapatok szeptember 29-én szabályos ütközetben] [_R győztek] és [_R megmentették a fővárost.] (BV 230)

Itt az eredeti angol mondat két rémaeleme a célnyelvi mondat témarészébe kerül. A magyar mondatok igeikötő nélküli igeje (győztek) úgynevezett erős szemantikai töltésű ige (Klaudy 1987: 28), így önállóan is kezdheti a rémaszakaszt, illetve egymagában is alkothatja a rémát. Az ide tartozó további példáinkban – (10a), (10b), (10c) mondatok – igeikötős ige áll semleges magyar mondatok rémaszakaszának élén, egyértelműen jelölve a téma- és rémaszakasz határát.

- (10a) [_T On the same day, 3 October, Ferdinand] [_R dissolved the National Assembly (_F sine die)] ... (BC 216)
 [_T Ugyanazon a napon, október 3-án Ferdinánd meghatározatlan időre] [_R feloszlatta a magyar országgyűlést,] ... (BV 230)
- (10b) [_T With a newly assembled force of 70,000 men, which included Jelačić's Croats Windischgrätz intercepted the advancing Hungarians at Schwechat] [and _R defeated them (_F after a hard-fought battle)] ... (BC 216)
 [_T Egy újonnan felállított 70 000 fős sereggel, amelyben ott voltak Jelačić horvátjai is, Schwechatnál megállította a közeledő magyarokat, és kemény csatában] [_R legyőzte őket.] (BV 231)

- (10c) [_T Artúr Görgey, a young officer from an impoverished noble family,] [_R had resigned his commission in an imperial hussar regiment (_F three years earlier),] ... (BC 216)
 [_T Görgey Artúr, elszegényedett nemesi családból származó fiatal tisztt, három évvel korábban] [_R lemondott a császári sereg egyik huszárezredében betöltött posztjáról,] ... (BV 231)

Az angol rémaszakaszok egy-egy eleme ezekben a célnyelvi mondatokban is átkerül a témába, ugyanakkor az angol ige vonzatos bővítményét a fordító az eredetivel párhuzamosan az ige után helyezi el a magyar mondatban. Természetesen ismét felmerül, hogy milyen meggondolások vagy ösztönös választások irányítják a bemutatott fordítói döntéseket, az elvégzett műveleteket. Hiszen minden vizsgált mondatcsoport esetén jó lenne minél pontosabb és meggyőzőbb magyarázatot adni az átalakítások objektív, a nyelvi rendszerek eltéréseiben gyökerező okára, vagy szubjektív, az egyéni fordítói döntésben rejlő indítékára. Köztudott, hogy a fordítás során alkalmazott átváltási műveletek jelentős mértékben a két nyelv grammatikai rendszerének eltéréseire vezethetők vissza. Azonban ezt a tényt szem előtt tartva is feltehetjük a kérdést, hogy a két nyelv milyen eltérései irányítják a fordítót a célnyelvi mondat szerkezet kialakításában, milyen választási lehetőségei vannak, maradnak a kötelező átváltások ellenére is. Továbbá érdekes lehet, hogy a fordításelemzések és persze maguk a fordítások a célnyelv milyen, kevésbé elemzett grammatikai, szövegtani sajátosságaira világítanak rá.

2.2.2. Szabad határozók, mondathatározók a célnyelvi (magyar) mondatokban

A (9) és a (10a), (10b), (10c) példák esetén fő kérdésünk az lehet, hogy milyen mondatösszetevők kerülnek át az angol rémából a magyar mondat témájába, a hangsúlyos ige előtti mondat szakaszba. Azt láthatjuk, hogy elsősorban – de nem kizárólagosan – a mondat szerkezetbe lazábban beépülő, nem vonzatként álló bővítmények kíváncsoznak a semleges magyar mondatok témárára. Ezek a kifejezések szabad határozók, vagy azok alfajaként mondathatározók, amelyek nélkülük is grammatikusnak minősülő mondatokat bővítenek. Ilyen kifejezések a (10a)-ban a *meghatározatlan időre*, a (10b)-ben a *Schwechátznál*, a (10c)-ben a *három évvel korábban* határozók, de valójában ilyennek minősülhet a (9) példában a *szabályos ütközetben szerkezet* is. Dönthetett volna-e másképpen is a fordító, vagyis úgy, hogy az angol mintájára a rémaszakaszban hagyja az előbbi kifejezéseket? Példáink között van ilyen mondat, pl. a (10b): „...*megállította a közeledő magyarokat, és kemény csatában legyőzte őket Schwechátznál*”. Tehát a grammatikai kényszereken kívül az egyéni fordítói döntés is szerepet kap ezen mondatok kérdéses kifejezéseinek mozgatásában. Egyébként a fordító, Bánki Vera – az átnézett szövegrészek alapján – meglehetősen következetességgel helyezi a témaszakaszba az említett típusú határozókat. Persze ennek oka az is, hogy mondataink jól formáltsága, mondat szerkesztési szabályaink is alapvetően a témaszakaszba utalják a mondathatározókat, szabad határozókat.

Az *Új magyar nyelvtan* részletesen foglalkozik a mondathatározókkal, megállapítva, hogy a témaelemekhez képest (rendszerint) tetszőleges sorrendben helyezkedhetnek el az ige előtt (É. Kiss 2003: 27–29). Kezdő fordítóknál tapasztalható, hogy a szabad határozókat – a forrásnyelvi mondat szerkezetet követve – az ige utáni részben, a mondat leszálló ágában, semleges tartományában helyezik el. Ilyen módon a (10a) példa átszerkesztésével ezt a mondatot kapjuk: *Ugyanazon a napon, október 3-án Ferdinánd feloszlatta a magyar országgyűlést meghatározatlan időre.* Azt hiszem, hogy legalábbis a kvázi helyesség (Klaudy 1987) körébe tartozó mondatot kaptunk így, melyre kissé széteső mondat szerkesztés jellemző. Azért foglalkozom talán túlzó részletességgel ezzel a szórendi problémával, mert a („félíg tudatos”) hallgatók körében felbukkan az a félreértés – ha már formálisan ismerik a magyar mondatok kommunikatív tagolódását –, hogy az ige utáni semleges tartomány, a mondat leszálló ága a közlés szempontjából lényegtelen mondatrészeket, közléselemeket foglal magába, és így ide helyezhetők a mondat szerkezetben nem kötelezően megjelenő szabad határozók, mondathatározók. Ezzel szemben az a szabályszerűség érvényesül mondatainkban, hogy a sajátos, erősen jelölt, jól definiálható diskurzus funkciójú mondatösszetevők nem kerülnek az ige utáni semleges tartományba: tehát a téma, fókusz és a mondathatározók, melyek a teljes mondat jelentését módosíthatják.

2.2.3. Nyomatékos (rémacsúccsal álló) célnyelvi mondatok

Ebbe az alcsoportba olyan nyomatékos magyar célnyelvi mondatokat soroltam, amelyekben az angol mondatokhoz képest szintén plusz elemekkel bővül a témaszakasz.

- (11a) [T Archduke Stephen] [R spent the remaining twenty years of his life (F in exile in Germany.)] (BC 215)
[T István nádor élete fennmaradó húsz esztendejét] [R (Rcs németországi száműzetésben) töltötte.] (BV 229)
- (11b) ... [T the *Honvéd*, especially under Görgey,] [R made (F immense strides) as the months past;] ... (BC 220)
... [T a honvédek, különösen Görgey alatt, a hónapok múlásával] [R (Rcs óriási fejlődésen) mentek át;] ... (BV 235)
- (11c) [T The Turks subsequently] [R transferred Kossuth himself, with his entourage, (F to Shumla,)] where he was eventually joined by his wife and children; ... (BC 233)
[T Ezután a törökök Kossuthot kíséretével együtt] [R (Rcs Sumlába) költöztették,] ahol csatlakozott hozzá Kossuthné a gyermekekkel. (BV 247)
- (11d) [T Kossuth and his National Directorate] [R were for a short period (F the focus of romantic longings in their homeland)] ... (BC 235)

[_T Kossuth és Nemzeti Igazgatósága Magyarországon rövid ideig]
[_R (_{Rcs} a romantikus álmódzások középpontjában) állt,] ... (BV
249)

- (12) [_T On 8 June, with extravagant pageantry and amid the rich harmonies of Franz Liszt's specially composed 'Coronation Mass', Franz Josef] [_R was crowned (_F King of Hungary) in the Mathias Church (Mátyás Templom) on Buda's Castle Hill.] (BC 243)
[_T Június 8-án különleges, pompás felvonulás keretében, és Liszt Ferencnek erre az alkalomra komponált Koronázási miséje ünnepi hangjainál Ferenc Józsefet Budán a Mátyás-templomban] [_R (_{Rcs} magyar királlyá) koronázták.] (BV 257)

A (11a), (11b), (11c), (11d) és (12) példák közös vonása, hogy az angol mondatok rémaszakaszából egy vagy több kifejezés ez esetben is a magyar témaszakasz része lesz, az *end-focus*, esetleg *marked focus* képviselő angol rémaelem pedig kommunikatív funkcióját megőrizve a magyar mondat ige előtti pozíciójában fókusz (rémacsúcs) szerepet kap. A célnyelvi mondat információs szerkezete így egyszerre mutat eltérést és azonosságot a forrásnyelvi mondat információs szerkezetének felépítésével összevetve. A magyar mondat előkészítő szakasza, témája kiegészül, bővül, mondhatnánk informatívabb lesz, ugyanakkor az angol mondat rémájának hangsúlyos összetevője megőrzi kommunikatív súlyát, mivel nyomatékos elem a magyar mondatban is. Olyan megfeleltetésekre gondolhatunk, mint a (11a)-ban *spent in exile in Germany – németországi száműzetésben töltötte*, a (11b)-ben *made immense strides – óriási fejlődésen mentek át*, és a (12)-ben *was crowned King of Hungary – magyar királlyá koronázták*.

A bemutatott párhuzamosságok, problémamentesnek látszó megfeleltetések ellenére sem feledkezhetünk meg arról, hogy az angol *end-focus* kommunikatív súlyának megítélése – fordítási viselkedésének kétarcúsága miatt – témánk szempontjából (is) további vizsgálandót kíván. (A kérdésre írásom 3.1. pontjában térek vissza.)

Az elemzett mondatpárok szintaktikai formájával kapcsolatban említést érdemel, hogy eddigi példáink jelentős részében, noha a célnyelvi mondatok információs szerkezetében valamilyen változás történt a forrásnyelvi mondatokhoz képest, a szintaktikai szerkezet – a mondatrészi viszonyok csekély módosulásától eltekintve – azonos maradt. Ellenpéldaként említhetjük a (12) mondatpárt, amelyben a forrásnyelvi mondat passzív szerkezetének átváltása grammatikai cserével is együtt jár. Tanulságos megfigyelni, hogy a fordító – a korábbi példákban látott gyakorlatának megfelelően – azokat a szabad határozókat is a magyar igei szerkezet elé helyezi, amelyek az angol mondat végén állnak (*Budán, a Mátyás-templomban*). A magyar olvasó így hat névszói kifejezés megértésén, feldolgozásán át jut el az igei szerkezetben foglalt tartalomhoz (*magyar királlyá koronázták*), az angolban ez csak négy szerkezetet jelent. Az angol mondat szerkezet a mondatösszetevők arányosabb elrendezését mutatja, míg a magyar mondat ezzel a szerkesztésmóddal feszesebb, tömörebb közlésformát alakít

ki, s megkockáztathatjuk, hogy a körülmények illetően előkészítő felsorolásával a mondat stilisztikája érzékeltet valamit a koronázás ceremoniális jellegéből.

Ahogy témaválasztásom indoklásaként említettem, a mondatok információs szerkezetének változásával járó fordítások több megoldandó kérdést vetnek fel s talán érdekesebbek a kutatás számára, mint a „pusztán” szintaktikai átalakításokat alkalmazók. Ugyanakkor a gyakorló fordítók és a fordításoktatás szempontjait tekintve ebben a vizsgálati keretben (változások rendszere a mondat két szintjén) jó lehetőség nyílik a fordítót valóban próbára tevő, „fogós” szintaktikai szerkezet típusok feltárására, átültetésükhöz fordítási megoldások kidolgozására, az elemzett példák megoldásának értékelésére és az alkalmazott/alkalmazható átváltási műveletek bemutatására Klaudy Kinga műveleti rendszere alapján (Klaudy 2009).

Jelen szempontunkból említést kíván, hogy a vizsgált forrásnyelvi szövegben igen szembeeső a bonyolult nominális szerkesztésmód gyakorisága, melyben igenév és elöljárószókkal összekapcsolt főnevek sora alkot hosszú nominális láncot. Ezek fordítása szinte kötelezően grammatikai cserékkel, azaz a szintaktikai forma átalakításával jár a célnyelvi mondatban, ahogy a 13. példa mutatja.

- (13) [T Kossuth's hopes now] [R centred on the possibility of finding some profit for the cause of Hungarian independence (F in the ambition of Napoleon III) to strengthen French influence in Italy;] ... (BC 233)
 [T Kossuth ezek után] [R (Rcs III. Napóleon becsvágyából) remélt hasznot húzni a magyar függetlenség ügye számára, amellyel Napóleon meg kívánta erősíteni itáliai befolyását.] (BV 247)

Ide kívánczik az a triviális megállapítás, hogy a célnyelvi mondatok szintaktikai megformálásának pontatlansága, nehézkessége esetén gyakorta az információs szerkezetnek a forrásnyelvi üzenet kommunikatív felépítését, súlypontjait közvetítő funkciója sem érvényesül zavartalanul, az üzenet feldolgozásában félreértés keletkezhet.

3. Záró megjegyzések két (lezáratlan) témakörhöz

3.1. Fókuszban a fókusz típusok

A (11)-es teljes példasorral szemléltetett mondatok fontos jellemzőjeként említettük, hogy az angol mondatok igéje után álló *end-focus* szerepű kifejezés megfelelője a magyar mondatban az igét közvetlenül megelőző rémacsúcsként jelenik meg, a kétfajta szerkezeti elrendezés így mintegy tükörképe egymásnak. Ennek a párhuzamnak a pontosabb értelmezése megkívánja az angol *end-focus* tartalmazó és a magyarban rémacsúccsal álló, fókuszos mondatok viszonyának alaposabb tisztázását, árnyaltabb bemutatását. A kérdés a terminológiahasználat esetleges félreértéseinek elkerülése érdekében is figyelmet érdemel, és a terminológia finomítására hívja fel a figyelmet.

Az alapprobléma az, hogy az *end-focus* terminussal valójában a természetes közlést közvetítő, semleges, vagyis kontrasztív hangsúlyt, értelmi szembeállítást nem tartalmazó angol mondatok nyomatók helyére utalunk és egyben az angol mondatok egyik alaptípusára is. Az előző tényt jelzi a teljes kifejezés (*unmarked end focus*) „unmarked” – „jelöletlen jelentésű” – eleme. David Crystal utalása szerint az *end-focus* tartalmazó mondat: „the normal unemphatic version of the sentence” (Crystal 1983:245).

Hogyan lehetséges, hogy az ilyen típusú, tehát magyar terminussal semlegesnek tekinthető angol mondatokat gyakorta fókusz, rémacsúcsot tartalmazó magyar mondatoknak feleltetjük meg, miközben a nyelvleírás ezeket a mondatainkat egyértelműen és egybehangzóan nyomatókosnak minősíti, s megállapítja, hogy a hátravetett igekötővel álló igei szerkezet formálisan is jelzi a nyomatókosságot. Természetesen e szempontból többnyire nem a fordítási megfeleltetésekkel van baj, hanem inkább a terminusok használatával, illetve a fókusz árnyaltabb értelmezésének hiánya okozhat gondot. Az árnyaltabb értelmezés részeként látnunk kell, hogy angol–magyar fordítási irányban az angol *end-focus* kifejezések kétarcúságot mutatnak. Ugyanis az *end-focus* tartalmazó angol mondatok másik, jelentős részét semleges, másképpen igei nyomatóké magyar mondatokkal fordítjuk. Elemzéseinkben ezt mutatja a bővülő témaszakaszt tartalmazó célnyelvi magyar mondatok 2.2.1. csoportja: a (9) és a (10) példasor, ahol a nekik megfelelő angol mondatokat szintén *end-focus* kifejezés zárja. Valójában a semleges magyar mondatoknak való megfeleltetést természetesebbnek is tarthatjuk az *end-focus* neutrális, éles szembeállítást kizáró jellegének ismeretében.

Belátható az is, hogy a magyar mondat fókuszpozíciójában álló különböző kifejezések nem ugyanolyan módon járulnak hozzá a mondat jelentéséhez, nyomatókosságuk jellege és erőssége különböző lehet. Figyeljük meg a (14a), (14b) mondatokat:

- (14a) A nagymama rétéssel kínálta meg a vendégségbe érkező gyerekeket.
 (14b) A nagymama a vendégségbe érkező gyerekeket kínálta meg rétéssel.

A (14a) mondatban elsősorban egy információ közlésére szolgál a fókuszos kifejezés, míg a (14b) mondatnak az azonosítás és szembeállítás is fontos jelentésmozzanata. Ez utóbbi fókusztypust szokás kontrasztív fókuszsnak minősíteni. A (14a) jellegű mondatok szemantikájukat tekintve – úgy gondolom –, inkább a semleges mondatok csoportjához tartoznak, a hátravetett igekötős szerkesztésmód ellenére is, és így valóban párhuzamba állíthatók az angol *end-focus* mondattypussal. A (14b) jellegű mondatok fókusza, amely kétségkívül szembeállító nyomatókot és értelmezést kap, az angol mondatok úgynevezett *marked focus* típusának feleltethető meg, szinte egy az egyben. A *marked focus* – nevezhetjük kontrasztív fókuszsnak is a magyar terminussal – éles szembeállítást, kizárást fogalmaz meg. Az angol mondatban változatlan szórend mellett bármelyik mondatösszetevő *marked focus* szerepet kaphat, ha rá esik az *end-focus* helyről elmozduló legerősebb intonációs nyomatók (vö. Aradi 2010).

A formálisan fókuszos magyar mondat szerkezetek előbb jelzett jelentésbeli kétféleségét a korábbi (12) példánkkal is szemléltethetjük. A fordításban szereplő

változata, vagyis *Ferenc Józsefet ... magyar királlyá koronázták*, semlegesebb, tájékoztató közlés, szembeállítás nélkül való (eredeti mondatunkban), míg a *Ferenc Józsefet koronázták magyar királlyá* forma nyomatékos kiemelés, azonosítást tartalmaz. Meg kell jegyezni, hogy a két szerkezet különbsége összefügg a fókuszot képviselő kifejezés határozott-határozatlan voltával (a királlyá koronázás szerkezet igemódosító formának is tekinthető). A fogalmak megbízhatóbb használatához esetleg kiindulópont lehet az É. Kiss Katalin által bevezetett információs fókusz és azonosító fókusz megkülönböztetés, melyek közül az előbbi egyszerűen az új információt hordozó mondatszakaszt jelenti (É. Kiss 2001). Ennek az információs fókuszhoz a részeként tarthatjuk számon a szembeállítást nem tartalmazó, de fókusz pozícióban álló kifejezéseket – pl. a (12) példában –, míg a kontrasztív fókuszoként jellemezett, kizárást magában foglaló nyomatékos szerkezet – pl. a (14b) mondatban – az azonosító fókuszokhoz sorolható, sorolandó.

A fordítói gyakorlatot tekintve, úgy gondolom, egy az egyben történő szigorúbb megfeleltetés a nyomatékosítás szempontjából csak a *marked focus* tartalmazó angol mondatok fordításakor várható el. Ezeknek kontrasztív fókusszal álló nyomatékos magyar mondatok felelnek meg, és persze magyar–angol fordítási irányban is fennáll ez a kölcsönösség. Úgy tűnik, közelítően angol–magyar vonatkozásban is érvényesek a Gouesse és Kiefer szerzőpáros a francia mondatfajtákról tett megállapításai, melyeket a semleges mondat és az információs szerkezet összefüggéseiről fogalmaztak meg magyar–francia összevetés eredményeként: a magyar nyelvleírásban értelmezett módon „a semleges mondat fogalmának egy olyan nyelvben, mint a francia, nincs relevanciája”. A tanulmány egy másik helyén: „Másképp viszont azok a mondatok, amelyek nem semlegesek a magyarban, a franciában sem azok.” (Gouesse és Kiefer 2007: 22, 28).

3.2. Gondolatok az információs szerkezet megváltozásának értelmezéséről és értékeléséről

A témakörben hangsúlyosan felmerülő egyik kérdéshez szeretnék még kommentáló megjegyzéseket fűzni. E kérdés lényege, hogy nem torzul-e az eredeti szöveg tartalma, szándékolt üzenete, érthetősége, ha a célnyelvi mondatok információs szerkezete megváltozik a forrásnyelvi mondatokéhoz képest. A kérdésre adott, általam ismert válaszok többnyire bizonytalanságot, némi tanácsatlanságot tükröznek. Klaudy Kinga tanulmányából kiderül, hogy a funkcionális mondatperspektíva terminus megalkotójának, Jan Firbasnak sincs határozott álláspontja arról, hogy elfogadható-e az eredeti mondat perspektívájának, kommunikatív ívének változása, netán torzulása a fordításban (Klaudy 2007: 146).

Amikor ezt a problémát boncolgatjuk, úgy gondolom, célszerű figyelembe venni a Petőfi S. János által kidolgozott szemiotikai szövegtannak a szöveg koherenciájára, kohéziójára és konnexitására, valamint ezek összefüggéseire vonatkozó megállapításait. E felfogásban a mondatok információs szerkezete, aktuális tagolása, lényegében téma-réma struktúrája a kohézió megteremtését szolgálja, annak egyik eszköze. A **kohézió** a szöveg *szemantikai szintjén* működik. További szintek – mondhatnánk a kohézió felett és alatt – a *pragmatikai szint*, vagyis e felfogásban a **koherencia** szintje, valamint a *szintaktikai szint*,

amelyen a **konnexitás** (például a névmási utalás, egyeztetés) az összetartó erő (Petőfi 2009).

A szöveg fogalmi, tartalmi összefüggősége és végső soron a szándékolt üzenete pragmatikai szinten a koherencia megteremtésével valósul meg. A fordításokat értékelve a forrásnyelvi szöveg teljes üzenetének adekvát átültetését várjuk el a célnyelvi szövegtől, ennek tényleges létrejöttét elsősorban a koherencia színjén, a fogalmi sémák egyezésének vizsgálatával ellenőrizhetjük. A kohézió ugyan alapvető szövegösszetartó-erő, de önmagában – mint Petőfi S. János bizonyítja – nem elégséges a szövegszerűség biztosításához. (Megjegyzem, hogy más felfogásban a kohézió inkább a Petőfi-féle konnexitás fogalmával azonos, és kevésbé „súlyos” tartalmi tényező.)

Egy másik jelentős szövegtani iskola képviselői, a Beaugrande és Dressler szerzőpár szerint a kohézió grammatikai függőségeken alapul, a kohéziós eszközök a szövegfelszín elemei közötti grammatikai kapcsolatokat teremtik meg, amely kapcsolatok alapvető fontosságúak a szövegbeni jelentések nyomon követésében (Beaugrande és Dressler 2002: 24). A jelzett grammatikai függőségek, melyeken a kohézió alapul, a nyelvtipológia fogalmával élve a nyelvsajátos vonások körébe tartoznak, tehát a fordítás szempontját tekintve alapvetően a célnyelv rendszere által meghatározottak. A tipológiailag erősen eltérő nyelvek esetén (ilyen az angol és a magyar viszonya) a kohéziót teremtő grammatikai kapcsolatok átültetésére a fordító nagy számban fog a nyelvi rendszerek eltérései miatt indokolt átváltási műveleteket alkalmazni, s ennek eredményeként a forrásnyelvi formától meghatározott módon eltérő szerkezeteket létrehozni a célnyelven.

Ha elfogadjuk, hogy az aktuális tagolás, a téma-réma szerkezet a kohéziós eszközök tárának része, akkor az előbbi megállapítás – így a célnyelvi meghatározottság – az információs szerkezetet kialakító nyelvi műveletekre is érvényes. Ebből – megítélésem szerint – az is következik, hogy a fordító a szövegösszefüggés kialakításában szinte kizárólagosan a célnyelv szokásait, szabályait fogja követni a kohézió megteremtése céljából, és alig lesz, sőt alig lehet tekintettel a forrásnyelv megoldásaira. Ezért úgy tűnik, hogy az információs szerkezetnek a forrásnyelvitől eltérő alakítása a célnyelvi mondatokban teljesen természetes eljárás lehet, és a célnyelvi szöveg zökkenőmentes követhetőségét, a célnyelven írt, jó minőségű eredeti (esetünkben magyar) szövegek megközelítését szolgálja adott esetben. Ennek alátámasztására Klaudy Kinga tanulmányából is idézhetünk. Azt hiszem, nem véletlen, hogy az információs szerkezet vagy a szintaktikai forma eltéréseit kutató és ezek hatását mérlegelő szerzők olyan megállapításokat tesznek, hogy „az ily módon fordított mondatok is könnyen olvashatók” (Rogers 2006) vagy „a hosszan balra ágazó szerkezetek nem okoznak megértési nehézséget a magyar olvasónak” (Papp 2006). Az idézett vélemények, megállapítások Klaudy tanulmányából származnak (idézi Klaudy 2007: 146, 148). Tegyük fel ismét a kérdést: az információs szerkezet eltérése (torzulása?) a célmondatban okozhatja-e szükségszerűen a forrásmondat hibás, veszteséges értelmezését, az üzenet torzulását? A kérdésre, azt hiszem, kételkedő választ adhatunk.

Úgy gondolom azonban, hogy mindazt, amit a fordítónak az információs szerkezet kezelésében alkalmazható döntéseiről és célnyelvi elkötelezettségéről mondtam, valamelyest árnyalni kell. Bizonyára vannak esetek, amikor a közlés

vesztése nélkül nem módosíthatja az eredeti mondat információs szerkezetét. Lehetséges, hogy a kommunikatív tagolás típusa része a közlés sajátos referenciájának. Ilyennek gondolom a már vizsgált kiemelt nyomatékos, szembeállított tartalmú mondatokat; természetesen más oldalról nézve az sem elfogadható, ha a fordító a semleges forrásnyelvi közlést nyomatékos mondattal adja vissza. Ezeknek a kötöttségeknek az alaposabb vizsgálata – úgy vélem – további fontos feladat lehet a téma kutatásában, és talán tisztázhatja, hogy az információs szerkezet átrendeződése a célnyelvi mondatban valójában mikor (esetleg milyen más szövegalkotó tényezőkkel kölcsönhatásban) vezethet a szöveg tartalmának torzulásához.

Irodalom

- Aradi A. 2010. Az információs szerkezet és a szintaktikai forma kapcsolata a magyar és az angol mondatokban. Egy kontrasztív nyelvtani téma feldolgozásának fő szempontjai a szakfordítóképzésben. *Modern Nyelvoktatás*. 2010. XVI. évfolyam, 1. szám. 3–19.
- Beugrande, R. de, Dressler, W. 2002. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Crystal, D. 1983. *A First Dictionary of Linguistics and Phonetics*. London: Andre Deutsch.
- Doherty, M. 2003. Parametrized Beginnings of Sentences in English and German. *Across Languages and Cultures*. Vol. 4. No 1. 19–51.
- É. Kiss K. 1992. Az egyszerű mondat szerkezete. In: Kiefer F. (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 79–117.
- É. Kiss K. 2001. Az azonosító fókusz és az információs fókusz. In: Kabán A. (szerk.) *Funkcionális mondatperspektíva és szövegszerkesztési stratégia*. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó. 9–16.
- É. Kiss K. 2003. Mondattan. In: É. Kiss, K, Kiefer, F. Siptár, P. *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 15–186.
- Gouesse, M.-J., Kiefer F. 2007. A semleges mondat és az információs szerkezet a magyarban és a franciában. In: Kassai I. (szerk.) *A mondat információs szerkezete. La structure informationnelle de la phrase*. Budapest: L'Harmattan Kiadó. 11–30.
- Klaudy K. 1987. *Fordítás és aktuális tagolás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 2007. Mi történik a mondatkezdő tematikus alannal a fordításban? *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 144–151.
- Klaudy K 2009. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Papp F. 2006. A magyar mondatok mélységéről. In: Klaudy K. (szerk.) *Papp Ferenc Olvasókönyv*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 81–97.
- Pelyvás P. 2002. Szórend, grammatikai funkciók és téma-réma szerkezet a kognitív grammatikában. *Officina Textologica 7. A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai*. 19–34.
- Petőfi S. J. 2009. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram II. *Officina Textologica 15*. Debrecen: Debreceni Egyetem: Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Quirk, R. (ed.) 1989. Theme, focus and information processing. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Seventh (corrected) impression. London: Longman. 1353–1419.
- Rogers, M. 2006. Structuring Information in English: A Special Translation Perspective in Sentence Beginnings. *The Translator*. Vol. 12. No 1. 29–65.

Melléklet

1. A magyar mondatok információs szerkezete és két alaptípusa

1.a) Semleges, igei nyomatékú mondatok

Témaszakasz ismert információt tartalmaz	Rémaszakasz új információt hoz		
	rémacsúcs/ fókusz	ige	ige utáni rész
A	B	C	D
Az igazgató a délelőtti értekezleten	∅	megbízta	Jánost a kutatócsoport irányításával.

Egyenletes rémaszakasz: a relatíve erősebb nyomatékú igével kezdődik; azonos értelmi, fonetikai nyomaték a rémaszakasz további kifejezésein.

1.b) Nyomatékos, hangsúlyos mondatok

Témaszakasz ismert információt tartalmaz	Rémaszakasz új információt hoz		
	rémacsúcs/ fókusz	ige	ige utáni rész
A	B	C	D
A délelőtti értekezleten	a kutatócsoport irányításával	bízta meg	Jánost az igazgató.
Az igazgató a délelőtti értekezleten	Jánost	bízta meg	a kutatócsoport irányításával.

Ereszkedő rémaszakasz: a legerősebb értelmi, fonetikai nyomatékot viselő kifejezéssel (rémacsúcs/fókusz) kezdődik; az igekező az ige után áll; csökkenő (ereszkedő) kommunikatív dinamizmus.

2. Az angol mondatok információs szerkezete és két alaptípusa

2.a) Semleges, szembeállítást nem tartalmazó mondatok

Témaszakasz ismert információt tartalmaz	Rémaszakasz új információt hoz / előfeltevést fogalmaz meg		
	verb	constituents	<i>end-focus</i>
A	B	C	D
The organizers of the conference	will decide	on the venue	next WEEK.

Emelkedő rémaszakasz: a mondatot *end-focus* zárja, ez a mondat relative legnyomatékosabb része.

2.b) Nyomatékos, hangsúlyos, szembeállító kiemelést tartalmazó mondatok: *marked focus* a mondaton belül

Témaszakasz ismert információt tartalmaz	Rémaszakasz új információt hoz / előfeltevést fogalmaz meg		
	verb	<i>marked focus</i>	constituents
A	B	C	D
The organizers of the conference	will meet	the PATRON of the event	in his office.

Ereszkedő intonáció a *marked focus* után, kiemelt nyomaték a *marked focus* elemen (kontrasztív fókusz).